

AUTOBIOGRAFIJA

Rođen sam u Istri, u Kraju, godine 1870. Moj djed, sin zemlje, imao je u mlade dane jedrilicu, kojom je vozio pijesak. Jednog dana zamelo ju more; djed se vrati k zemlji i jače joj se priljubi.

Njegov jedinac — otac moj — zarana se odbio na more. Čitati i pisati naučio je u svojoj dvadesetoj godini. (Kako je poslije dotjerao do strojara i dospio u Suez, prikazao sam u noveli *Ložač*.)

Majka Lovranka — rođena Hamza. Valvazor spominje neke kano-nike toga imena. Nisam mogao doznati, da li su nam ta časna gospoda bila koliko u rodu.

U Kraju nije bilo škole, povedoše me u Lovran k baki. U rukama joj je uvijek bila krunica, a u ustima priče o vješticama, vilama i o nekom fratru bez glave, koga je, kaže, neke noći vidjela na tom i tom mjestu. O mom učitelju, ljutom narodnom otpadniku, koji je imao da upravlja mojim odgojem, bilo je govora na drugome mjestu.

Kad sam se kao dječak usidrio u Lovranu, u gradiću su same četiri porodice govorile talijanski. Izvan periferije dizale su se samo tri uglednije vилe, sve ostalo — gomila starinskih kuća i kućeraka, ovdje ondje odvojenih prolazima, lakat širokim. Postanak Lovrana gubi se u mraku staroga vijeka. Tek u prošlom stoljeću porušene su zidine, kojima je bio opasan. No i pored toga grad je zadržao svoju dvoti-tisućnju fizionomiju. A tako i svoju drevnu — kanalizaciju... Zagu-šljivo i inače neprijatno bilo je i meni među tim starim podrtinama. Za sreću — tu na domak bilo je more, a naokolo po surim hridinama derani, moji drugovi, uvijek spremni na vragolije. U njihovu društvu osjećao sam se dobro. Imponirali su mi, jer su bili jači i spretniji od mene. Malko mi je smetala ona njihova naduvenost i bahatost, ona

drska samosvijest gradske djece, što su je u momentima, kad bih im naprkosio, pokazivali i prema meni, malom seljančetu iz Kraja, gdje — kako su rugajući mi se govorili — rastu sami hrastovi — »grmići«. U takvim trenucima ja sam za njih bio što i svako dijete iz sela: »co-ban«. Lovranči su »cakavci«, a cakavac sam i ja. Tko da opiše moju kasniju muku s onim dijakritičkim znacima, što smo ih mi nazivali »rožićima«, i što su mi uvijek izmicali ispod pera!

Međutim meni je najprijatnije bilo u Kraju. Za njim sam čeznuo, za onim njegovim čudesnim svijetlom, za zrakom prožetim mirisima svakojakih trava i cvijeća i onim, što mi je neizrecivo milo ugađalo oku i uhu i svemu mome biću, što mi je k srcu silazilo kroza sve živce, zanosilo mi misao, maštu, prenoseći me u neki čudni, začarani svijet. Pa u Kraju me je čekala majka i sva ona njena dobrota. S kolikim sam užitkom slušao njena pričanja! Prije no sam došao na svijet, provela je nekoliko godina u Port-Saidu, vidjela mnogo neobičnih ljudi i stvari i iznosila nam sve to živo i slikovito. Zato sam se ja od svega srca veselio četvrtku, školskom prazniku, jer je to bio moj dan.

A bilo je još nešto, što me je vuklo onamo. U Kraju je živio neobičan čovjek, koga su mnogi nazivali čudakom. Ime mu je bilo Valentin. Umjetnik — slikar. Imao je dugu, crnu bradu, što se sjala kao ulaštena ebanovina. U tamnomodrim očima bilo je nešto bojažljivo. Tako i u smiješku i u tankom glasu. Ruke kao u ženske, a jedna noga kraća od druge. Došao k nama iz Labina i govorio talijanski, ali se u nas udomaćio ubrzo. Naučio je i naše narječje, da se može lakše sporazumi-jevati s našima. Upoznao se čak i s hrvatskom prošlosti. Upamtio i neka imena pjesnika... Svoje umijeće usavršio je u Veneciji, i vratio se kući s lijepim priznanjima, kojima ga je odlikovala ondješnja Akade-mija. U Kraju se je vjenčao s kćerju nekog penzionera, Nijemca. Ži-vjela je većim dijelom odvojena od njega: u Lovranu, Kastvu, vršeći službu učiteljice. Dotle je on samotovao u Kraju i radio na svom život-nom djelu, naveliko zasnovanom.

To je djelo poprimalo sve veće dimenzije. Platno deset metara visoko, sedam široko! Pokazala se potreba većeg prostora, jedne naro-čito u tu svrhu udešene kuće. Ne potraja dugo i Kraj zadobi jedno neobično zdanje — sve od opeka. Sva bi cigla prešla kroz njegove ruke. Svaku bi brižljivo ostrugao, izgadio i inače dotjerao i tek onda predao zidaru, da je položi na određeno mjesto. Ja sam sve to gledao i poma-gao pritom, pa mogu reći, da je ona kuća od opeka, na kojoj nije bilo ni traga kakve žbuke, nikla pred mojim očima kao igračka neka.

Čitavu jednu unutrašnju stranu zapremila je slika, spuštenu od krova — dobrim dijelom staklom pokrivena — pa do dna. Uzduž slike, negdje u sredini, dao je napraviti neku vrstu estrade. Tuda je u priličnom neredu ležao sav potrebiti pribor, pa razni kartoni, crteži, paleta, kistovi različitih veličina, boje, iz kojih je, kao i iz čitavog ateliera strujao miris — meni vanredno ugodan. I zaista, ja sam u tu kuću, koja je već tada budila interes svih prolaznika — stupao s nekim čudnim poštovanjem, kao da prelazim prag nekog hrama.

Privlačila me je, dakako, i slika. Gore, na vrhu, glava s dugom bijelom bradom, što se — tako se bar meni činilo — lelija nad mnoštvom dolje poredanih lica. — U tim figurama — objašnjavaše mi on — sažet je sav napredak, kroz koji je čovječanstvo prešlo, otkad se pojavilo na zemlji. — I navodio mi imena careva, kraljeva, vojskovođa, rimskih papa, pa izumilaca, moreplovaca, pjesnika, slikara, kipara... — I to je — reče — sada sabrano tu, pod okom Tvorca, one glave s bijelom bradom... — Jednom mi nadometnu pokazujući dugom motkom neka lica: — Ovo je vaš Gundulić, ono tamo Preradović, pa Kačić... (Izgovarao je Kacic.)

Na slici je radio oko četrdeset godina. Samo zimi. Ljeti bi obilazio istarske crkve, i što bi zaradio, otišlo bi za boje i drugi pribor. Žena se ljutila i sve ga je više odnemarivala. Sebi je sâm zgotavljao jelo: do krajnosti frugalno, a to je u mnogih izazivalo smijeh. Sjećam se, kako bi ponekad došao k majci i zamolio je dva zrnca soli. — *Signora Francisca, due granellini di sale, per favore!* — A ja se dobro sjećam, kako me je u taj mah udarila misao, što mi se i poslije češće vraćala: — Ovaj čovjek pravi lijepe stvari i živi samo za njih, ali je siromah i uvijek odjeven u izlizano, poderano odijelo, a uz to još hramlje — i zato mu se mnogi podsmijevaju. Onomadne sam pak u Lovranu vidio, kako se tamo svi klanjaju i ulaguju čovjeku, što se nedavno vratio iz Afrike, pun zlata, što ga je zaradio trgujući — robljem...

Tolika nepravda još me je više primakla k njemu, i svaki put, kad bih stupio na estradu pred sliku, podišao bi me uvijek isti osjećaj: bilo mi je, kao da me je zapljusnuo talas historije čovječanstva. Sve je na mene vršilo neki blag, tajanstven utjecaj: raznolikost boja, ilustracije u revijama, crteži, fotografske kopije slika velikih svjetskih majstora, izmjenično djelovanje svijetla i sjena u nutrašnjosti ateliera, pa čitava ona neobična zgrada i najposlije — pojava samoga umjetnika.

Po vremenu poveo bih sa sobom i gdje kojeg prijatelja, da vidi sliku. Sudovi se nerijetko razilazili. Svi su se slagali u tome, da umjetnik, kao portretist, zaslužuje hvalu, dok njegovo djelo, kao koncepcija

i kompozicija nije prolazilo bez zamjeraka. Gdje koji su prigovarali, da se duh, što bi mogao da oživljuje sliku, slabo javlja. — Ima — govorili su — na slici mjestâ, gdje vlada potpuno mrtvilo...

Često sam o svemu tome razgovarao i s Kranjčevićem, dok nije naposljetku zaželio i on, da vidi ono čudo. O samoj slici izrazio se prilično suzdržljivo. Više ga je interesirao sâm Valentin — i kao umjetnik i kao čovjek. Dok smo izlazili iz one neobične kuće, položi mi Silvije ruku na rame i reče: — Čuj ovaj moj *oraculum*: Ti ćeš se s ovim čovjekom pozabaviti i — drukčije!

U svojim autobiografskim uspomnama, *Žrtve svoga vremena*, iznio sam neke momente, što su od vremena do vremena unosili u moju prvu mladost neku nemilu, sumornu notu. U one daleke dane u našoj kući, kao i u mnogim drugima, hrvatska je svijest drijemala. Tako je došlo, te sam se odjednom našao između svog učitelja — otpadnika u Lovranu s jedne strane i čeličnog Hrvata, mošćeničkog župnika s druge. Učitelj me je gurao u neku talijansku višu školu, a župnik — u hrvatsku. Majka se spremala u Egipat k ocu i najvoljela bi i mene onamo da povede. — Ima — veli — tamo više francuskih škola, pa bi se neka i za mene našla. Ja sam se međutim priklonio župniku mošćeničkom i nakon izvjesne borbe — pobijedio. Otići ću u Kopar, u ondješnji famozni *Lehrerbildungsanstalt*. Velika, mogu reći, presudna prekretnica u mom tada još mladom životu!

U drugom jednom sastavku (*Kako sam počeo pisati*) — naveo sam neke teškoće, što mi ih je zadavalo nepoznavanje našeg pravilnog jezika. Hoću da napišem neku rečenicu, a ono mi u pameti kao gljive niču već gotove talijanske. I ne bi mi ostalo, nego — ili da neku od njih prevedem ili da pričekam, dok se ono tuđe nekuda ne izgubi pa da nešto skalaburim u svom jeziku. Teški su bili oni moji počeci! Imao sam za sreću dobrog profesora: Frana Frankovića. Strpljivo, posve očinski, vodio je on mene kroz one moje prve teškoće. Da mu se nekako odužim, posvetio sam mu svoju prvu, u posebnoj knjižici štampanu pripovijest: *Na uzburkanom moru*. A našao je on svoje časno mjestance i u mojoj *Danuncijadi*. Njegova se naklonost prema meni razbudila poslije one domaće »slobodne« zadaće, što je također spominjem u onoj crtici: *Kako sam počeo pisati*. Majka otišla na Rijeku, i na moru ju zatekla strahovita oluja. A meni se u glavu zabila misao, da je više ne ću vidjeti. Vratila se tek sutradan, i ja sam u onoj svojoj zadaći iznio onu crnu noć, one svoje užasne muke i strepnje — onako, kako je uistinu bilo. Ništa nisam izmislio. Profesoru se to sviđjelo. Javno

me pohvalio, a meni — malo me je stid reći! — nos uvis! Nisam kliknuo — *Anch' io sono pittore!* — u one dane nisam ja, vjerojatno, ni znao za taj uzvik, što ga pripisuju Coreggiu, — ali se dobro sjećam, kako me je već u onom trenutku zgrabila želja, da postanem i ja — pisac.

Čitao sam, što mi je do ruku dolazilo. Sa hrvatskim originalnim romanima bio sam brzo gotov. U jednoj knjižari u Kopru pozajmljivali su uz malu naplatu knjige, razumije se, talijanski pisane. Koliko sam ih se nagutao! I sve bez reda, bez kontrole. Ponekad bih se, kao slijepa kokoš, namjerio i na kakvu dobru stvar, da malo zatim ponovo utonem u fantastične nevjerojatnosti, nebulozne fikcije i romantične pretjeranosti. Međutim, moj me je profesor često pozivao k sebi, i to za moje dobro, jer bi svaki put ulio nešto vode u onu moju fantastičnu kupu.

Kad su me iduće godine 1887. roditelji pozvali u Port-Said, da s njima provedem velike školske praznike, profesor mi je toplo preporučio, da gledam oko sebe očima dobro otvorenim i da bilježim sve, što mi se bude činilo spomena vrijedno. Posluš je sveta stvar, te ja u papirnicu, i eno me na Lloydovu parobrodu, gdje finom olovkom bilježim u nekakav krupan »notes« čas ovo, čas ono, ali sve bez pravog zanosa, kao preko volje. Više sam ja uživao u Zolinoj *Nani*, što sam je sa sobom ponio, nego u svemu, što se oko mene zbivalo.

A opet reći treba, da je onaj moj put u Egipat proizveo i ostavio u meni dojam, što ga vrijeme nije moglo da oslabi, a kamoli da izbriše. Aleksandrija sa svojom historijom. Kanal, vječito živ i prometan, Port-Said — ročište Istoka i Zapada, gdje se stječu svi mogući jezici, predstavnici svih rasa, i — kao u nekom kaleidoskopu — najneobičnije nošnje... Sve je to budilo drukčije misli od onih, što su ih u meni izazivale knjige, kojima sam tratio svoje dragocjeno vrijeme. U Port-Saidu sam znatno proširio svoje dotadašnje znanje francuskog jezika, nabavio knjiga, među njima i nekoliko zaista vrijednih.

Na povratku dotakli smo Krf. Prolazeći između Jonskih otoka i Peloponeza, dočaravao sam sebi sve ono lijepo, što sam upamtio o čudesnoj grčkoj historiji, pjesmi i mitologiji. Dok smo ulazili u kanal, dan se gubio sve naglije, i pošto se sasvim slio sa sjenama večernjim, osjetio sam — sjećam se — neku neizrecivu, ali vanredno ugodnu sjetu... Danas bih rekao, da mi je u onaj mah srce bilo u potpunom skladu sa samim sobom i s čitavim svemirom. Da uštedim »napoleonidor«, što mi ga je mati dala za kabinu, spavao sam na palubi — ma gdje bilo. One noći more je bilo u živom svjetlucanju. I mjesec se u neke digao i obasjao sav kraj na lijevo: ostrvo Kefaloniju. A malo dalje Itaka — i čitava Odiseja! I sva ona lica iz nje: Penelopa, Telemak, Prosci, pa

onaj dosjetljivi sin Laertov i sve ono lijepo, što se odigrava u besmrtnoj Homerovoj epopeji! A sutradan u zoru, Krf — stara Corcyra! Nebo je divno, more mirno i ja gledam, ne ću li gdje smotriti Nausikaju, kćerku kralja Alkiloja i...

Ne, onaj moj boravak u drevnoj zemlji misirskoj bio je za mene od jačeg značenja, no što sam ja to onda mogao sebi i da zamišljam. To još ne znači, da sam se ja već tada otresao onih nekih svojih fantazmagorija. Kao i prije otimao sam se i sada realnosti i bježao od nje. Nešto stvarno bio je i onaj *Put u Egipat*, ali ga ne bih bio nikada napisao, da me nije na to nukao moj dobri profesor. Izlazio je taj moj *Put u Našoj Slozi* 1889. i 1890. Više mi je ležala na srcu priča *Bijednica*, nekakav banalni atentat na čestitost jedne mlade žene. Od tri lica jedne naše porodice umrlo je jedno polunaravnom smrću, drugo je zaklao Talijan, a treće — ona čestita žena — poludjela.

Ubrzo je nastupilo rastreznjenje. Nešto su pridonijele i one neke knjige, što sam ih donio iz Egipta. Tu je pored ostalih bilo i nekoliko romana Guy de Maupassanta, Alphonsa Daudeta i Pierra Lotija. Našlo se i nekoliko revija, u kojima su neki pisci, kao na pr. Daudet, iznosili neke uspomene iz svog života. Po njima, tim intimnim crticama, spoznao sam, da ni pisanje novela i romana nije laka stvar, i da onaj, tko hoće da uđe u *Književnu republiku*, da u njoj zauzme neko mjesto, treba da bude spreman na borbe, ponekad vrlo ljute. Kad sjeda da piše, to je kao da posjeda vranca od megdana, da ga obode i s njime zagradi u — nepoznato. Vranac juri: od vremena do vremena izbijaju pred njim zapreke, ali jahač ne smije da ih obilazi, već da ih i preskače. Pisac mora da bude i ostane borac. — Što manje prijatelja — čitao sam negdje — to bolje za njega. Manje prijatelja — manje suvišnih veriga, a što manje lanaca, to više slobode. Ni ozirati se ne smije ni desno ni lijevo, a najmanje natrag, na dreku onih, koji njegovo jezdenje ne gledaju dobrim okom. Ako za njim grakću, nek ima pred očima staru riječ: Teško vuku, na koga psi ne laju!

Da, ali ja nisam mogao da se ne pitam: — A hoću li ja biti toliko jak, da tu hajku izdržim? Ne ću li ja već kod prvih takvih nasrtaja klonuti i pasti? Međutim što dalje, takve su se misli — za sreću — sve rjeđe javljale. Nešto drugo hvatalo je u meni maha. Što sam većma odstupao od čitanja knjiga sumnjive literarne vrijednosti, a dublje silazio u djela pravih majstora, naročito Turgenjeva (koga sam toliko zavolio, te sam stao učiti ruski, od same želje, da ga se naužijem u originalu), mene je sve veća spopadala smutnja i sumnja, hoće li meni kada poći za rukom dati nešto, što bi po svojoj vrijednosti bilo ma

koliko blisko onima mojim uzorima? Jedno stoji: to, da sam u onim dalekim danima mnogo učio, a gotovo ništa pisao. Tek u dvadeset i trećoj vratio sam se opet k peru. Ovaj put da platim i ja svoj malen tribut mladenačkom stihotvorstvu i da pišem za *Našu Slogu* satiričke feljtone u narječju čakavskom. Napisao sam u zajednici s Katalinićem Jeretovom tri četiri novelice, ali smo to ubrzo napustili.

Od godine 1897. unaprijed javljam se češće u *Vijencu, Nadi, Prosvjeti* i u drugim nekim listovima. Te godine sam se i oženio. Uporedo s tim odvijao se i moj rad na narodnom području.

U godinama 1900., 1901., 1902. i 1904. uređujem i većim dijelom ispunjavam voloski *Narodni list*, čakavski pisan — na ustuk *Prave Naše Sloge*, što ju je izdavao otpadnik dr. Krstić. Oba lista pisana su i stilom i tonom — revolverskim.

U godinama 1895., 1896. i 1897. vršio sam funkcije tajnika Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, ali *tajno*, da se... vlasti ne dosjete, budući da je Družba u ono vrijeme bila smatrana kao neko subverzivno, za javne namještenike nepodesno leglo. Znalo se već onda, da je talijanski ministar predsjednik Crispi intervenirao kod njemačkoga kancelara Caprivija, da utječe kod Kalnokija, kako bi se spomenutoj Družbi, »Talijanima neprijateljskoj«, stalo na kraj. Austrijske vlasti su se trudile, da što više koč i ometaju njenu djelatnost, ali mi smo se osjećali jaki. Za onom našom ustanovom stajao je čitav narod — u pravom smislu te riječi. Ona je bila platforma — prva u historiji našega naroda — na kojoj su se okupljale sve stranke i sve struje u svima hrvatskim zemljama i među iseljenicima našim u inozemstvu. Njezino ime značilo je borbu za naš narodni i kulturni opstanak, borbu za naša najelementarnija prava, borbu protiv mraka, a za progres. I što je Družba hvatala većeg maha, i postajala mobilnija i spremnija na sve jače pothvate, to se i mene, njenoga kasnijeg definitivnog tajnika, hvatala sve veća borbenost. Znao sam, da su protiv naše ustanove listom sve najkrupnije sile Italije: ministri, generali, učenjaci, najodličniji književnici i umjetnici, što su se kupili u čuvenom društvu »Dante Alighieri«, otkud je istarska iredenta crpla sredstva za svoju »Legu Nazionale«, tvrdu kulu njihove asimilacione politike. Našao sam se usred te krupne, čas otvorene, čas pritajene borbe, s protivnikom kudikamo bolje opremljenim. I osjećao sam svu njenu nejednakost, dakle i nadmoćnost i težinu, ali meni je to ugađalo neizmjereno. Meni su velike stvari bile oduvijek mile. Tako sam u djetinjstvu gledao u oću čovjeka, koji je negdje u dalekoj zemlji egipatskoj pomogao spojiti u jedno dva mora, a u Valentinu neko gotovo nadzemaljsko biće, što se — tako sam

onda mislio — nahodi u nekoj tajanstvenoj vezi s najvišim veličinama svijeta, prošlim i sadašnjim...

Došlo vrijeme, kad sam i ja poželio da stvorim nešto, ako ne veliko, a ono barem — oveće! Neki roman! Trebalo je samo zgrabiti i eno građe na pretek. I ja zgrabio — u ono, što mi je i oku i srcu najbliže bilo: u more i život na njemu. Bijela jedra na Kvarneru sve rjeđa, svakim danom sve ih više potiskuje pobjedonosna para. Jedrenjaci leže ili raspoređeni u lukama ili na dnu mora, potopljeni u svrhe spekulacije. Mornari se silom prilika povukli na suho, gdje će — kako su govorili — čekati, dok se stvari ne promijene. Doći će vrijeme, umovahu, kad će ponestati uglja i more će opet sinuti jedrima. I bulje u pučinu, što se sve više crni od prokletog dima. Ni pola jada, da su ti parobrodi naši! Tudi su, iz dalekih strana, sa *svojim* kapetanima i mornarima. A ti, domaći mornaru, puši u dlane! — gundali obeshrabreni morski vuci. Na tom »debaklu«, na tom opadanju i raspadanju ja sam se inspirirao za svoj prvi roman. *Pusto ognjište* (1900). Pet godina za njim, godine 1904., slijedio je drugi: *Usahlo vrelo*, u kome su se tražili putovi, kako da se — prema tadašnjem shvaćanju — iziđe iz katastrofe i ožive presušeni izvori. — Na more! — tjera junak romana svoje ljude, ali oni se bune, odupiru. Razočaralo ih, ranilo, neke i ubilo... Roman je 1918. izišao u češkom prijevodu, a lani (1948) prikazivala se u praškom Narodnom Divadlu drama, o kojoj su, među ostalim, pisale novine, da se je njen autor inspirirao na onome mom romanu.

Dobra tri decenija zatim izašao je nakladom *Jadranske straže* u Splitu roman *Vitez mora* (1939). Temeljnu misao *Usahlog vrela* kušao sam ovdje da zahvatim nešto šire, a možda i dublje, pod utjecajem one moje misli-vodilje, što sam je u pismu jednome mladom prijatelju formulirao ovako:

»Očuvamo li more, očuvat ćemo i put, što će nas jednog dana povesti na naš dragi kamen«. A to se — blagodareći herojima jugoslavenske vojske — zbililo pod kraj travnja 1945.

Godine 1901. izišla je u *Vijencu* moja romantična novela *Kontesa Nina*. Na pisanje te pripovijetke potakla me nesreća, što se 1891. desila na moru izvan »Kolove«. Kip »Madone« na opatijskoj »Puntici« podsjeća i danas na onaj nesretni događaj. U to razdoblje pada i moja

drama *Zimsko sunce*. Interes za našu istarsku Družbu bio je počeo pomalo jenjavati, osobito u nekim krajevima hrvatskim. Dešavalo se kao i s našim drugim zanosima: u prvo vrijeme sve jedan plamen, potom — oblačić dima i ništa više. Prihodi opadali, a potrebe u Istri sve više rasle. Protivnik iz dana u dan sve bezobzirniji, nasrtljiviji, a naša vrela sve se više suše. Što ću ja na to? A što drugo nego napisati neki roman, kojim ću kušati da taknem srca zaboravljive braće. Sio za sto, počeo da pišem i ubrzo — batalio sve. Ne, i kad bi mi pošlo za rukom da napišem roman, koji bi — u određenom smislu — prodrmao srcima svih Hrvata, čitalac bi, prije no što bi stigao do posljednje stranice, ohladnio i sve bi ostalo pri starom. Tu bi jedino mogao pomoći teatar. Na tu misao kanda je nešto progovorilo u meni: siže zasnovanog romana prikladan je za scensko prikazivanje, zašto da ga ne dramtiziraš? I ja kao uvijek poslušan svome unutrašnjem glasu, sio za stô, otpočeo, nabacio četiri prva prizora i opet — stop! Ne, teatar je demon, s kojim je teško saditi tikve. To je nešto za literarne atlete, za boksače, koji se umiju rvati s direktorima, režiserima, glumcima, s publikom... Nije to za mene! Okanio se ja i toga posla.

Unatoč tome, drama je ipak ostvarena. A kako je do toga došlo, iznijet ću kasnije.

U dane one došlo je bilo u našim istarskim narodnim redovima do otvorenog razmimoilaženja. Otkad je 1903. na papinsku stolicu stupio bivši patrijarh venecijanski Sarto i navijestio rat svemu, što je napredno, svećenstvo je i u nas — naročito ono mlade — postalo u pravom smislu riječi ratoborno, upravo — zelotsko. Vođa mu je u Istri bio krčki biskup Mahnić. Klerikalci su od njega primali upute, i oni su doslovno ispunjavali njegove dispozicije, i sve po njegovim intencijama. Jedan primjer: biskup je došao na nesretnu misao, da se odgoj đaka hrvatske gimnazije u Pazinu povjeri redovničkom redu Salezijanaca iz Milana. Klerikalci usvojili prijedlog i svom se žestinom dali na posao, da ga ostvare. Mi — takozvani liberalci — digli smo kuku i motiku, da se ta monstruoza nakana već u zametku osujeti. Kao glavni argumenat služila nam je stara i nikada nedemantirana riječ naših narodnih svećenika, nepomirljivih Antirimljana: — nema talijanskog popa, u kome ne bi drijemao neki rimski imperijalist! Otada nije prošlo ni punih dvanaest godina i već se pokazalo, da su baš i ti talijanski Salezijanci — naročito oni u Trstu — bili najprepredeniji agenti jadranskog iredentizma. Našem odlučnom, bezobzirnem nastupu ima se zahvaliti, da je

onaj nepojmljivi atentat na zdrav razum našega naroda u Istri u pravo vrijeme spriječen.

Uto se u našoj neposrednoj blizini, na Rijeci, socijalistički pokret razmahao nešto jače. Radništvo je tražilo svoje mjesto pod suncem. Tom svom zahtjevu davalo je sve otvorenijeg izražaja na razne načine, u prvom redu štrajkovima. Iz te borbe nastala je moja novela *Pod valom života*. Jedna nova, u analima svijeta još nezabilježena revolucija osjećala se u zraku, njen duh provijavao je već onda nerijetke trudbenike i u nas, u Istri.

Jednu novu notu unio je i tuđinac svojim nadiranjem u naše krajeve: perspektive u udobniji, a uz to i lakši život, prožet — kako se onda govorilo — nekim sibiritskim parazitizmom.

Dok tako u našoj sredini, na drugoj obali, u Italiji, jadranski je iredentizam hvatao sve dubljeg maha, pružajući sve jaču potporu talijanskim šovinistima Istre. Zastavu je već tada nosio Gabrijel D'Annunzio. Ja sam na njega pokazivao prstom u našem *Narodnom listu* godine 1904., kad je nakon svoga krstarenja po Dalmaciji pisao Corradiniju, žestokom iredentašu, kako je na onom svom putu Dalmacijom naišao u Trogiru na lava, što se obaviti — kao u znak korote — nekim malim čempresom, čini, kao da nešto čeka. — »Držim — veli pjesnik dalje — da bismo tom iščekivanju morali i mi da posvećujemo neki kult...« Sve se to u meni skupljalo, motalo, slijevalo i prelijevalo, ali jedno je dominiralo: ondašnji konubij Ljubljane i Beča, Šušteršičeve ljudske stranke i austrijskih kršćanskih socijala i njihovih nastojanja, da se nađe zajednička platforma, na kojoj bi se okupljali svi austrijski katolici u stranku s protuslavenskom oštricom.

Sve je to i u meni tražilo odgovarajući izraz i oblik. Kadli upravo u te dane — ljeti 1907. — zaustavi me pred »Kvarnerom« Branko Livadić, tadašnji urednik *Savremenika*, pa će mi onako naprečac:

— Htio bih za iduće godište imati jedan vaš roman. Mogu li računati?

Ton je bio, kao da u isto vrijeme moli i zapovijeda. Malo sam se zbunio, pooklijevao, dok se naposljetku ne odlučih i rekoh: — Pa, bit će...

Ali ja sam u ono vrijeme pored Družbe imao na vratu još i »školu za daljnju naobrazbu«, a kako mi se u rujnu one godine nagomilalo vrlo mnogo posla, to sam do kraja listopada dospio da dotjeram samo prvo poglavlje. Poslao sam ga Livadiću, da ga štampa kao fragmenat romana, kome je sudeno da ostane na diljama nesvršen — barem za neko vrijeme. Livadić mi odgovori, da će poslato mu poglavlje ući u

prvi broj, a nastavke da mu šaljem od mjeseca do mjeseca. Ton i opet onaj isti, te ja privoljeh, iako ne baš laka srca.

Već nakon trećeg ili četvrtog nastavka digla se s klerikalnog tabora na mene i na moj roman *Nove borbe* velika graja. Roman je za kaznu ostao sahranjen u *Savremeniku* (1908). Tek 1927. izašle su *Nove borbe* nakladom Srpske književne zadruge, dakako — ćirilicom...

Mladoturski prevrat s neposrednom posljedicom — aneksijom Bosne, otvara vrata novim teškim događajima. Procesi: Veleizdajnički, Friedjungov i t. d. Zategnuta atmosfera sve zagušljivija, opasnija.

Nešto prije, u listopadu 1907., D'Annunzio je na Rijeci, gdje se nahodi kazališna družina Ferruccia Garavaglije. Ta će družina u siječnju 1908. prikazati u Rimu njegovo najnovije djelo, jadransku tragediju *La Nave — Lada*. Na rijeku je došao, da je pročitana glumcima. Tomu pjesnikovu gestu iredentistički krugovi na Rijeci i u Istri pridaju veliko značenje, upravo simboličko. Premijera tragedije davana je u siječnju u rimskoj »Argentini«. Uspjeh urnebesan! Šovinizam je u orgazmu. Dobio je u pjesnikovoj *Ladi* svoje novo evanđelje. »*Arma la prova e salpa verso il mondo!*« Oboružaj pramac i zaplovi u svijet! — To će odsele biti nova parola jadranskog iredentizma!

Mi smo na straži. Oslušujemo budni, pažljivi. Ja — s perom u ruci...

Godine 1909. naturiše mi uredništvo omladinskog lista *Mladi Istranin* (neko vrijeme *Mladi Hrvat*). Možete mi vjerovati, da sam mu posvećivao mnogo pažnje. Stoji, da je djeci ušao u volju, valjda zato, što su ga i odrasli rado čitali. Znači dakle: tko hoće da piše za malu djecu, neka pritom misli na onu veću — čak i na djecu od pedeset godina! — i uspjuh ne će izostati. Prvi list, što su ga u samom početku rata (1914) u Istri ukinuli, bio je naš *Mladi Hrvat*. Kad sam se nakon Rapalla 1921. vratio u Istru, nastavio sam da pišem za naše male podjarmljene. Godine 1922. nastavio sam s *Mladim Istraninom*, koji je izlazio mjesečno jedan put kao prilog *Istarske riječi*. Tako je to išlo do 1928., kad su gotovo sve naše publikacije bile zabranjene.

Godine 1910. izašla je u *Savremeniku* i moja novela u pismima *Mutni vidici*. Ono, što Silva iznosi u svojim pismima drugarici, učiteljici, odgovara, uglavnome, istini. Bogati, već prilično vremešni Rus — zapravo baltički Nijemac, generalni inspektor ruske pogranične vojske — zaljubio se u nju smrtno. Očarala ga muzika: Silva je vladala klaviirom savršeno. Umjetnica. Voljela je naše književnike i uopće umjetnike. Nekoliko mi je puta napomenula: Kad se udam, ja ću za sve vas,

ovdje u Opatiji (pokazala je i mjesto), dići krasan dvorac, gdje ćete se moći odmarati i stvarati nova djela. Do udaje nije došlo — od svega ostao samo siže za novelu. I ja nisam htio da ga pustim iz ruku. Trebalo je samo postaviti ga na pravo mjesto, dati mu nešto korijena, da se događaj poveže s okolinom i sredinom, u kojoj se zaista zbio. I ja sam svoju Silvu (to ime sam joj ja dao!) prenio u Kraj, u onu neobičnu kuću, iz koje je još i tada strujao dah umjetnosti, i povezao ju s Valentinom — nekako sve prema onom »oraculumu« Kranjčevićevu. — *Mutni vidici* izišli su 1917. i posebice u izdanju Društva hrvatskih književnika, u zbirci novela *Starci*.

Tuđinci, što su u sve većem broju silazili k nama na more, pokušali su mnogo zemljišta, najviše uz obalu. I tako se dešavalo, da su naši, kao prodavaoci, sve više odstupali od mora. Izgledalo je pak, da se je more od njih povuklo — kao poslije plime, i naši ostali na — suhu. A tuđinci se sve dublje utvrđivali. Tu smo — govorili su — tu ćemo i ostat! I sve uzeti u svoje ruke: i kraj i more! I od svega crpsti koristi, ali samo za sebe i — svoje! Riječima su slijedila djela, gotovo svi ekonomski izvori našli se u rukama došljaka. A naši se »nasukani« koprecali: niti su mogli naprijed ni natrag. Stranci su sa sobom donosili još nešto: pare, raskoš, lak život i svakakvih drugih napasti. Omladina to gleda i misli: Zašto ne bismo i mi ovako? I otrov ljenivosti, mekušaste efeminacije, apatične indolencije, pospanog parasitizma — sve se to hvatalo mladih, neiskusnih srdaca.

Grade za desetak romana! U glavi mi se vrzao čitav ciklus. Zagrabio sam u ono, što mi se u onaj mah činilo najprivlačljivije. U pameti je već sve raspoređeno, kako — držim — i treba. Našao sam i naslov: *Iza plime*. Treba samo sjesti i otpočeti. Ali ja ne sjedam. Uprtio sam se u poslove, od kojih se neki ne mogu ni odnemarivati ni odgađati: Družba, *Mladi Hrvat*, moja suradnja u Supilovu *Novom listu* i t. d.

Uto se desilo nešto, što me je ljuto trglo. Pukao glas, da su riječki Mađaroni zatvorili Sušaku njegovu rođenu vodu. — Hoće oni — planulo u meni nešto — nama sve da zatvore, da nam presijeku sve putove, a naposljetku i sve naše krvne žile. I ja sam se opet vratio svom romanu, ali samo mišlju. Još nije bio nastupio moj pravi čas. Ipak ga je nešto ubrzalo. Nešto, što me je duboko u srce dirnulo. Jedan moj dragi prijatelj otišao s još dvojicom, trojicom drugova, da traže izvore vode, koje će, kad ih nađu, iskorišćivati općina, a ne pojedinci. Nešto se našlo. Sastavljen je o tome i izvještaj. Pročitao sam ga, i osjetio neku

čudnu zadovoljštinu gledajući, kako već drugi hitaju, da po nekom neobičnom slučaju oživotvore misao nabačenu u mom tek zasnovanom romanu. Tada sam napokon sió za stó i ja, i nekoliko mjeseci zatim rukopis mog novog romana *Iza plime* bio je gotov. Izdala ga je 1913. »Matica Hrvatska«.

Prolazeći jednog dana, negdje u prvim godinama ovoga vijeka, izvan Martinšćice, kapetan parobroda, moj stari prijatelj, izazvan uspomenu na negdašnji »lazaret«, ispričao mi događaj, koji mi se već onda učinio interesantan, a možda i vrijedan, da ga i literarno iskoristim. I zaista — poslije nekih desetak godina onaj je slučaj izišao obrađen u mom romanu *Pod sumnjom* (1918). Kad se god toga sjetim, dolazi mi u pamet ona Stendhalova o nekom napuštenom salcburškom ležištu soli, u kome se dešavaju i ovakve stvari: Baciš u jamu granu, s koje je zima otkinula i posljednji listak, i nakon dva ili tri mjeseca, kad je opet istegneš na svijetlo, grana će ti zasinuti sva u briljantima.

Ja sam s onim svojim, tada još — ako smijem reći — sirovim sižejom — postupio malko drugačije. Vrijeme, u kome se događaj zbíó — oko godine 1830. — i meni je izgledalo kao neka jama, ali puna sjenâ. Trebalo je unijeti u nju svijetla i pustiti, da onaj događaj nađe u njoj svoje mjesto — sâm. Tako je i bilo. Razdoblje, u kome se ono odvijalo, obiluje historijom. Metternich i njegov policijski sistem, promjene u Francuskoj, ustanak u Poljskoj, karbonari u Italiji, pa naš ilirski osvit i t. d. Zatim ona neka naša — iako rijetka, domaća lica, što su i talentom i impetuožnošću temperamenta odskakala iz svoje sredine, kao moj Lovranac, okorjeli Jožefinac, u Pazinu konfinirani prepošt Fran Nikola Peršić i — drugi buntovnik — Kastavac Andrija Maroti Jurjenić. S vremenom su se nagomilavale i druge pojedinosti. Veliki ljubitelj starine. Kazimir Jelušić, donosio mi je mnogo materijala iz općinskog i svog arhiva, i ja sam puštao, da sve to u meni kuha. . . . U pamet mi dolazi i Slovenac, dr. Prijatelj, knjižničar bečke Hofbiblioteke. I on mi je slao dragocjenih, upravo rijetkih knjiga, iz kojih sam također mogao da crpem kao iz obilnih vrela. Mnogo se nakupilo, kudikamo više no što sam trebao, a tako je i pravo: pisac mora u sebe da primi mnogo više od onoga, što će da daje.

I tako je bilo sve spremno da zagrebem u papir, ali pero se nećka. I opet — prekomjeran posao!

Jednog dana — u studenom je bilo 1913. — banu mi u pisarnu činovnik, što smo ga zbog nekih neurednosti otpustili. Stade preda me, izvadi iz džepa kuvertu i odsiječe izazovno:

— Ovo je pismo za državnog odvjetnika u Trstu. U njemu stoji sve, što se u ovoj pisarni govorilo i radilo u vrijeme prošlog balkanskog rata. Svi ispadi protiv monarhije, sve one konspiratorske makinacije . . . Evo — čitajte!

Odmahnuh rukom:

— Ne diram blato!

Došlo do oštrih. On ode. Ne znam, da li je pismo uputio na spomenutu adresu, ali onaj njegov potkazivački nastup proizveo je u meni težak dojam. Otkad je policija — naročito u Hrvatskoj — počela da bjesni, oteščala je i u nas, osobito u Opatiji, atmosfera. I što se većma i na nas pokazivalo prstom, to se i u mene sve dublje uvlačio osjećaj, što mora da je u srcima mnogih dominirao i u vremenu, kad se moja lijepa i hrabra Vološćica odvažila da pored svih jezivih paragrafa onoga doba prijede na zabranjeni brod.

I u tom raspoloženju stao sam da pišem moj novi roman *Pod sumnjom*. Izišao je nakladom Matice Hrvatske godine 1919.

1914. Rat! Pretresi! Žandar jedan okomio oko na moju biblioteku. — Ovo je previše knjiga za jednoga čovjeka! — odsiječe. Znači: tu dolaze i drugi, drže tajne sastanke, komplotiraju i tko bi znao, što još. A to bi sve moglo imati za posljedicu i neki dulji boravak u tršćanskom Coroneu ili u kakvoj drugoj sličnoj buturnici.

Hapšenja sve češća — a konjska dlaka, o kojoj je visio onaj klasični mač nad mojom glavom — sve tanja. Da, ali ja sam imao i drugih briga. Najveće između njih: kako da se u životu uzdrži Družba i Mala opatijska gimnazija. S vremenom se k ovima pridružila i treća: skrb za izgadnjelu istarsku djecu. Trebalo ih je otpremiti u Hrvatsku — oko 3000 — i voditi o njima evidenciju — sve u bratskoj saradnji s Odborom za zaštitu djece, u Zagrebu. I pero je tražilo svoje: napisao sam neke novele za *Književni Jug*, surađivao u sušačkim *Primorskim novinama*, preveo za djecu iz engleskoga *Put oko svijeta u sedam dana* — i t. d.

A onda — 4. studenoga 1918. — talijanska okupacija, dani neizrecivog razočaranja. Malo zatim moj bijeg na Rijeku, pa na Sušak, u Bakar, u Kraljevicu, gdje sam ostao do siječnja 1921., sveder na dužnosti pročelnika »Narodnog Vijeća Rijeka — Sušak«, u svakodnevnoj borbi za priključenje Istre Jugoslaviji.

Neko vrijeme smo trojica nas »junaka na peru« bili ovako razvrstani: U prvo vrijeme (u početku talijanske okupacije) Tresić u Puli,

ja u Opatiji. Poslije (ljeti 1919.) ja u Bakru, a Sem Benelli na Rijeci — kao ministar rata. U jeseni te iste godine na Rijeci D'Annunzio, a niže potpisani u Bakru i u Kraljevici. Bez izvjesne doze komike ni kud ni kamo!

U tom razdoblju pisao sam mnogo za Istru, a kad bi mi ponestalo argumenata, poslužio bih se pogdjekad i citatima iz slavnih djela. Tako sam jednom u tadašnjoj *Domovini* podsjetio na starce Trojance, koji ugledavši »bjeloruku« Helenu rekoše jedan drugome:

*Zamjere nije Trojcem ni nazuvčarom Ahejcem,
Gdje zbog takove žene već odavna podnose jade...*

I naša je — dodao sam — Istra lijepa pa bi i ona zaslužila, da se za nju podnesu i nove, veće muke.

Svršilo se, kako su to tražili imperijalistički razlozi i obziri: Istra je pala pod Italiju. Nakon zadobivenog »Nulla osta« vratismo se kući, u Opatiju. U noći od drugog na treći dan veljače, pod svježim dojmom onog sumornog putovanja, nabacio sam crticu *Moj povratak*, što je malo zatim izišla u *Savremeniku*. A onda na rad, da nam narodna svijest u starijih ne omrkne, a u mlađih da oživi! A trebalo je udovoljiti i onoj unutrašnjoj žici, što je nad tragedijom mog zavičaja bez prekida bolno treperila u meni. Kud pogledam, na sve je polehla neumoljiva presuda rapalska. Sretam ljude, sagnute, iznurene, čine mi se kao drvca, preko kojih je prošao vjor i sve ih slomio, skršio... Ima ih, što se od onog udara još nisu oporavili, zavukli se pod svoje tužne krovove, ne izlaze. Kako je uokolo sve tužno! Kamenje, stara stabla — sve vas gleda, kao da će sad na proplakati. A tek ljudi! Pune su im duše nesreće, što se na njih oborila. Odrazuje im se to na blijedim licima, na usnama bez smiješka, u očima, kretnjama, u svemu. I sve je to poleglo i na mene, i pritiskuje me poput mōre. I duši me, tražeći oduška i izražaja. Naposljedku našlo se jedno i drugo, i tako se eno rodila moja drama *Mrtva straža*. Napisana je pod okom špijuna, prebačena u Zagreb krišom. Ime autora promijenjeno u — M l a d e n J e l u š i ć. Davana je 1923. nekoliko puta, a zatim — na zahtjev talijanske vlade — poslušna beogradska vlada izdala naredenje, da se skine s repertoara. Iskopana je iz kazališnog arhiva nakon oslobođenja, i već je do sada — pod naslovom *Na straži* — obišla mnoge pozornice u zemlji, baš u vrijeme, kad su stari, nepopravljivi imperijalisti povodom jedne upravo nepojmljivo nepromišljene »Rezolucije« počeli opet posezati za ovim našim dragim krajevima.

Poslije »Straže« napisao sam i nekoliko novela kao: *Ničiji*, *Slijepi prozor*, *Mali od foguna* i t. d. U ovoj posljednjoj ocrtao sam u krupnim potezima mučenički život »maloga od broda«.

Posjetio sam i svoje malo selo, ali u njemu nisam više našao Valentina. Jedne noći — u vrijeme rata — udario krupan grād i napravio na staklenom krovu nekoliko rupa. Valentin se trudio, kako bi spriječio, da mu voda ne ošteti sliku, pritom ga prože mraz i sutradan ga nađoše mrtva. Malo potrajalo i — druge jedne noći — rulja vojnika, vraćajući se iz Pule, provali vrata »neobične kuće«, prodre unutra i malo poslije vojnici, obuzeti vinom, istrgoše sa zida sliku, oboriše je na tle i svu je iskidaše na male komade. Od slike ne osta ni krpica. Što je pak do kuće, na svoje sam oči vidio, kako s nje skidaju opeku za opekotom i redom ih slažu u kola. Opekama je u one dane bila poskočila cijena. Valentinovi nasljednici su to znali, zato su i udesili, da se zgrada — razori... To me je vanredno potreslo. Tragedija umjetnikova naišla je u meni na dubok odjek. O tome svjedoči i moj novi roman *Između dva ognjišta*, što sam ga napisao u ono doba. Kao da me je i tu nadahnuo onaj »oraculum« velikog pjesnika, ja sam i svog novog junaka, mladog umjetnika Šiška, povezao s mrtvim Valentinom. Za svoga sam se vijeka dosta raspisao o istarskom moru i kraju, o živim i usahlim vrelima, nikakvo čudo, što sam u ovom svom novom romanu htio da opjevam i naš kamen, onaj »kastavski«, sivi, što je tudincu arhitektu dao pobude, da za ovu našu Rivijeru traži nove oblike, neki novi stil. Moj Šiško, list naše istarske gore, trebao je da u mome djelu premaši svog učitelja — tudinca. Ima u onim stranicama mnogo proživljene istine. »Matica« je roman otklonila. Može biti i zato, što sam, zbog svog gledanja na prilike, u ono vrijeme bio i ja na indeksu »isključenih«. Zaboljelo me, ali nije trajalo dugo. I pritom mi je primjerom prednjačio Valentin. I on je jednog dana spakovao svoju sliku, da je otpremi u Madrid, na izložbu, kako je bilo već sve uglavljeno. U to je netko postavio svoj prst i slika se ponovo raspakovala i ovjesila na staro mjesto. Pričali su mi: kad mu je stigla ona teška vijest, na usnama mu se ocrtao gorak smiješak, u oku se zaiskrila jedva primjetljiva suzica — *una furtiva lagrimetta* — i ništa više. I već je iduće nedjelje nastavio da posjetnicima pokazuje motkom figure svjetskih velikana — od Perikla do Leonarda, od Dantea do Shakespearea, od Kopernika do našeg Boškovića...

Roman *Između dva ognjišta* izašao je 1934. u podlistku zagrebačkih *Novosti*.

Prijatelji me upozoravali, da moj »dossier« na policiji u Voloskom sve više raste. Iznosile se moje tajne veze sa Zagrebom i Beogradom, prikazivalo me se kao najernjeg dušmanina Italije. Nekoliko puta morao sam odgovarati pred šefom »njihove« bezbjednosti. Gospodin mi je otkresao čisto i bistro: ili seliti, ili biti spreman na najgore.

Međutim i između nas i naših klerikala obzorje se sve više mutilo. Došlo i do otvorenog raskola. A — razumije se — i do polemike. One — na njihovoj strani — rafinirane, s poenticama, što su gdjekad mirisale i na denuncijaciju... Ne znam zašto, ali, čini se, da sam im baš ja bio prilično na putu. Tako su nekom zgodom zatražili od jugoslavenskog ministra prosvjete Korošca, svoga čovjeka, da me povuče natrag na Sušak, na licej, kome sam bio dodijeljen. Sve same stvari, koje je trebalo kriti, da se Latini ne dosjete. E — ali naši klerikali — — ! Sva sreća te sam već bio navršio 35 godina službe, i tako je Monsignor Korošec bio prinuđen, da s mene digne ruke.

Stvar se opet zamrsila i zamutila, kad je jednog dana tršćanski *Il Piccolo* donio vijest, da sam u zajednici s Jeretovom preuzeo uredništvo *Mladog Stražara*, omladinskog lista, splitske *Jadranske straže*. — Basta! — odsjeko se na nadležnom mjestu. Sad je kompromitiran!

A da su znali, te već nekoliko mjeseci uređujem mjesečnik *Mornar*, što je izlazio u Sušaku!

Da, ali voda je već bila došla do grla i nije bilo druge, već prebaciti se s onu stranu Rječine. Te nas dvoje, Ema i ja, — u naše drugo prognanstvo... Čim smo se tu nekako namjestili, poslao sam zagrebačkim *Novostima* crticu *Naš stari »Dalibor«* — naš bol za prodanim domom i za uspomenama, što su nas s njime vezale.

Na Sušaku sam proveo oko šesnaest godina. Ponešto čudan, onaj moj dragi Sušak! Ne znam, koliko bi prstâ trebalo, da se prebroji sav njegov autohtoni živalj. Kadikad se čini, kao da je gotovo svaki kraj naše prostrane domovine poslao u ovaj naš primorski grad po neki primjerak svog pučanstva. Pored toga Sušak je bio na glasu kao neka vrsta tranzitnog sabirališta svih onih, što se kreću između našeg sjevera i juga. To, pa uvijek živ osobni promet sa susjednom Rijekom daje i onima, što u njemu borave, osjećaj, kao da se nalaze u nekom tuđem gradu. Šarena je i slika, što je pruža. Poslovni svijet — kao svuda — u potjeri za sve većom dobiti. Sa strane, na rubu života, prolaze povorke radnikâ, s kojima se postupa kao s robom: ako je potražnja dobra, kupuje se njihova snaga, ako posao stoji, »stajat« će i oni — ustreba li — dane i mjesece. Postelja im je tvrda zemlja na Delti, krov

nad glavom nebo zvjezdano, kadikad i naoblačeno, olujno. Još mi se nisu klasne razlike ljudi nikada i nigdje zadrle tako duboko u dušu, kao na Sušaku. Otuda i moja pripovijetka *Lutalice* i sve one moje simpatije prema licima tolikih bespravnih i bespomoćnih trudenika.

Ali misao, što u meni sved prevladuje, koncentrirana je na glavici onoj, što mi pred okom prva sine, tek što mi noga stupi na kućnu terasu. Na glavici Učki i na onome s ovu i s onu stranu nje! Podržavao sam vezu s našim istarskim emigrantima, pisao u lokalne i druge naše novine, saradivao obilno u *Jadranskoj straži*, iznosio krut život naših mornara, dok sam o patnjama Istrana govorio i u predavanjima javnim. Sjećam se, kako me je jednom prilikom neki ugojeni privrednik prekinuo veleći: — Pa — bit će, kako vi pričate, ali badava se mučite: Talijani imadu — »il bel canto...« Padale su i ovakove: — Blago vašima u Istri! Mogu barem da kažu: U državi smo kulturnoj! — Jedan od naših veleumnih gromovnika išao je tako daleko, te je u jednoj svojoj poslanici pokušao da opravda pravo Italije na eliminiranju slabijih naroda i njihovih jezika, a nama, julijskim emigrantima, doviknuo, da smo mi onaj kamen smutnje, koji priječi što između Italije i Jugoslavije ne može da dođe do intimnijih prijateljskih odnosa.

Još jedna žalosna pojava: postajalo je sve očitije da u širokim masama spomen na Istru sve više blijedi i slabi, a s time uporedo i interesovanje za nju. Zar nije Nikola Pašić kazao 1924., na povratku iz Rima, našima u Trstu: — Mi, Srbi, čekali smo pet stotina godina! — Dobro, rekoh, čekat ćemo i mi, ali i budno čuvati, da nam kroz to vrijeme podjarmljena zemlja ne padne u zaborav. I meni nije ostalo drugo nego da iz svog mučeničkoga kraja otkinem još jedno ispaćeno lice i da ga pokažem zaboravljivoj javnosti: — Evo čovjeka! Tako je nastao moj roman *Naša Mare*. Sudbinu lijepe Mare ispričao mi naš zaslužni don Luka Kirac. Nosio sam to u sebi punih šest godina. I tu je trebalo čekati, da Marin »slučaj« nađe svoje pravo mjesto u okviru onoga, što se oko nje zbivalo.

Roman *Naša Mare* izišao je 1931. u zagrebačkom *Ženskom listu* i ostao tamo sahranjen.

Trebalo je nešto uraditi i za Rijeku. Ovaj put sam pristupio k publici s *Vicencicom*, komedijom u tri čina. Bilo je to 1933. Atmosfera, stvorena aferom trogirskih lavova, još se nije raščistila niti se je sasvim stišala jeka nedavnih Benitovih zveckanja oružjem. Odmah nakon premijere neke su fašističke novine graknule na moju komediju. Skr-

štenih ruku nisu ostali ni njihovi agenti u Beogradu, i tako je to išlo, dok nije naposljetku i *Vicencica* uklonjena s repertoara. Inače se s *Vicencicom* otpočinje u mom literarnom životu jedno novo razdoblje: epoha prosjačenja milosti za štampanje mojih djela. Tako je ta moja komedija izišla 1934. potporom gradske općine Sušak u posebnoj knjizi i s predgovorom odličnog pjesnika i mog dragog prijatelja Nikole Polića.

Negdje godine 1932. postavljena je na dnu trsatskih stepenica ploča na spomen Petra Kružića, koji ih je prvi sagradio. Za ovu me zgodu zamoliše, da im sastavim primjerenu besjedu. Da osvježim i donekle upotpunim ono, meni već otprije poznato, skupih nešto »literature« i uzeh da po njoj prebirem. Kad eno — što sam dublje kopao, u meni je sve jače rastao interes za onaj isječak naše historije. Malo zatim dobio sam u ruke Perojevićevu monografiju *Petar Kružić*, dobru knjigu, a uz to i odličan vodič historijskim izvorima onoga doba. Kud okrenem, tu mi se otvara pogled na nešto, što upravo napadno naliči na današnja vremena. Oni bojovni rimski pape, ona Renesansa s odsjevima vanredne profinjenosti duha i ljepote, ali i s naličjem nepojmljivih nastranosti i moralnog raspadanja, kao i naša savremena kultura. A Hrvatska s onim svojim biskupima, velikašima, s onim svojim građanskim ratom? Koliko se ona davna Hrvatska razlikuje od one u godini 1934.? U čudi ljudi i u političkim prilikama vrlo malo. Ima još nešto, što me je vuklo k onom XVI. stoljeću: Istra! U onim burnim vremenima bila je na udaru i ona. Nije bila pošteđena od ratova, a niti od utjecaja, što ju je, osobito na njenu zapadnu obalu, vršio »il Rinascimento«, kojega su sad svijetli sad prljavi talasi zapljuskivali njene gradiće, veće i manje. I reformacija, čedo humanizma i rimske razvratnosti, naišla je u Istri na odjek i još kako snažan. Sve me je to vodilo k onom vremenu, a naročito ka čovjeku, koji je u mojim očima stajao u centru svega toga: Petar Kružić, naš istarski, lupoglavski zmaj, kliški heroj, otac naših slavni Uskoka! Petar Kružić, kome su i Beč i Venecija i Turci pa i isti ljudi njegova roda i krvi njegove presijecali putove na Istok i na zapad, na jug i sjever, kao što to njihovi potomci rade i danas... Tako je i moj novi roman dobio naslov: *Presječeni puti*.

Štampan je 1938. potporom mojih prijatelja. U Samoboru — jer jevtinije tiskare od one samoborske nismo mogli naći.

U Samoboru je one iste godine izišla i moja monografija — *Matko Mandić*.

Prijelaz od *Presječenih puta* na *Suor Auroru Veroniku* nije iziskivao nikakve naročite pobude. Sâm se je od sebe odvio. Nikakvo čudo. Od Renesanse do Baroka korak je kratak, a Secento je također na dohvat. Secentist je i autor *Gartlica za čas skratiti, onaj* Fran Krsto Frankopan, kojega je rod — kao i onaj knezova Zrinskih — imao u onom istom XVII. stoljeću da doživi svoj zator. Sudbina njihova to me više dirala, što je historija jednih, Frankopana, povezana — barem do neke mjere — s historijom Istre i Rijeke, dok su drugi, Zrinski, kao gospodari Grobnika, bili naši neposredni susjedi.

Franova sestra, Katarina Zrinska, voljela je ove naše obale. S njome su dolazila na more i djeca, osuđena na zator. Među njima bila je i najmlađa, Zora Veronika, koju su silom zatvorili u celovački samostan. Kao što se nekad u djetinjstvu bunila, tražeći da joj sestra Judita ne pođe u opatice, tako se i poslije kao zaslužnjena u Celovcu opirala onima, koji su je silili da ostane u samostanu. I ta mlada buntovnica ušla je u moj roman kao nemoćni protest protiv zatornika svoga roda. Svi su je mučili i prezirali: i popovi i fratri, i plemići i dvorski ljudi. Jedan sâm starao se oko njena izbavljenja: mladić iz naroda, iz kraja, za koji i Valvazor veli, da je odgojio i othranio »viele herrliche Musicos« ... Jedan od tih »Musicosa« bio je moj Tihoraj.

Dok se oko samostanskih zidina u Celovcu odvija jedan idilični intermezzo, dolje na moru, u staroj Rijeci i u drevnom Kastvu odigravaju se stvari od presudne važnosti za čitav kvarnerski kraj. Na Rijeci su Jezuiti. Prognani iz Venecije, pali su na naše obale, dobili u svoje ruke gospoštiju kastavsku s Veprincem i Mošćenicama. Sve te naše krajeve zasijali su Jezuiti svojim crnim sjemenom, i mi moramo još danas da čupamo taj štetočinjasti korov. Njihovo zatorno ugušivanje naše narodne svijesti, duha i jezika nije se zadržavalo ni kod zidina grada Rijeke, ono je obuhvatilo sav Kvarner, pa i neke dalmatinske krajeve... Guido Depoli piše: »*Il periodo gesuitico, che dalla nostra città irradiò di italianità tutto l'Adriatico orientale*...«*

Jednoga dana — u ono isto daleko vrijeme — nad Kastvom sinulo je jedno drugo, neobično »svijetlo«: tragično svijetlo lomače, na koju su Jezuiti pobacali četrnaestoro Kastavaca i Kastavki, optuženih zbog nekog tobožnjeg općenja s vragom. Dr. Laginja primjećuje: »... pripravljala se je kakva nova buna, pa su je (Jezuiti) utišali, sve zazivajući ime Božje i Blažene Djevice Marije«.

* »Isusovačko razdoblje, koje je iz našeg grada zračilo talijanstvom po čitavom istočnom Jadranu...«

I roman *Suor Aurora Veronika* štampan je u Samoboru. Izdali su ga prijatelji o svom trošku i poklonili mi nakladu 1. XI. 1940., na dan moje sedamdesetgodišnjice.

Prije godine 1848. riječko je pučanstvo bilo podijeljeno u dvije »kastek«: patricijsku i u onu — mnogobrojniju — pučku, »volgo ignobile«. Patriciji, neposredni gojenci Jezuita i njihovih nasljednika, tuđim duhom zadojeni renegati, stali su mahom uz nametnike Mađare, da u zajednici s njima provode njihovu bezobzirnu, hrvatofopsku politiku nasilne asimilacije. Tako se na Rijeci pripravljalo tlo okupaciji Italije i njenom korolariju — Svetoj Entradi Gabrijele D'Annunzija.

Svojim prepadom D'Annunzio nam je nanio mnogo zla. Svojom plamenom riječi, pjesničkim poletom, neodoljivim stihom, umio je da zanosi mase, da ih vuče za sobom, fascinira, fanatizira. Uspalio je u njima šovinizam, do tada neviđen i nečuven. Uz to je on svojom pjesničkom mađijom umio dojučerašnjim žestokim riječkim mađaronima upiljiti u mozgove, kako oni vuku svoju lozu od najčišćih legionara rimskog cara Augusta, i kako je Rijeka od svih talijanskih gradova najtalijanskija varoš. Rijeka je čak i više: Rijeka je — Italija. U najmanju ruku njen glavni grad. *La Capitale d'Italia è sul Carnaro e non sul Tevere!*

Pjevaj danas, pjevaj sutra, stvar se tako nadula, da su najzad i sami, po pjesniku »skvilibrirani«, Fijumanci počeli da vjeruju u ono neko svoje supertalijanstvo kao i u neko najčišće latinstvo svoga grada. A mi svi znamo, a i sami ti supertalijani znadu vrlo dobro, da su im imena do juče svršavala na -ié...!

Mistifikacija, kakvu ćete rijetko naći u historiji naroda! No što je najgore toj su ordinarnoj prijevari nasjedali mnogi u svijetu. Posljedica bila je ta, da smo, naročito u mirovnim konferencijama, rdavo prolazili i izlazili iz njih grdno potkresani.

Godine 1940., dvadeset godina nakon pjesnikova mahnitanja na Rijeci, u dane, kad je Italija, nošena talasom nabujalog šovinstičkog imperijalizma, ulazila u nov osvajalački rat, u trenutku, kad su s onu stranu mosta najbučnije odjekivale stare danuncijanske parole, ja sam — pun srdžbe, osvete i mržnje — sio za stô, da u jednom svom novom djelu salijem na Gabrijele svu bujicu svoga bijesa... Međutim — izišlo je drukčije. Što sam dublje ronio u neka njegova djela, sve sam više podlijegao čaru, što je strujao iz izvjesnih stranica njegovih *Laudi*, njegovih drama i romana. Osjećao sam se kao upola svladan... Nisam mogao da blagosiljam, a ni da proklinjem. Iznosio sam događaje onako, kako su se odvijali, ali — kao što sam u romanu *Pod sumnjom za-*

sužjenom talijanskom karbonaru digao s ruku okove i omogućio mu bijeg, tako sam i u *Danuncijadi* pjesnikovoj drugarici — Sorellini — pustio, da ga od vremena do vremena nježno potiče, neka se vrati... svojoj umjetnosti.

Danuncijada je godine 1946. ugledala svijetlo dana — ne u Samoboru, već u Zagrebu — u izdanju Nakladnog Zavoda Hrvatske.

Nakon Oslobođenja vratio sam se u Opatiju i — kako se ono kaže — otvorio vatru za priključenje Istre Jugoslaviji. Na mom portretu, izrađenom nešto prije pariske konferencije, u kojoj se vodila oštra borba protiv naših revindikacija, piše: »Pred posljednjom bitkom...« A hoće li ona pariska bitka zaista biti i posljednja?

To pitanje moram sebi da postavljam i sada, na pragu svojih osamdeset godina...

U proljeću 1946. otišao sam sa svojim najboljim drugom, mojom Emom, u Kraj. Putem pratilo me mlado, već dosta bujno zelenilo, sva zemlja u cvatu i uzduh sav prožet mirisima uskrslе prirode. Tako me je dočekalo i moje selo: kao i nekoć — s puno svijetla i topline. I priroda uokolo, sva je kao i negda: divna, slikovita, i sada puna one svoje vječite romantike. I tišine. Drukčije ne može ni biti. U selu ima malo glasova; kad se javljaju, jedva ih je čuti, kao da se boje narušiti onaj svečani muk.

Spustili smo se do Lučice, da se naslušamo mora, koje — kao što sam već ono negdje napisao — nigdje ne diše i ne pjeva onako tajanstveno milo, kao u onoj mojoj uvalici. Sve kao negda — u dane djetinjstva moga. Sve kao onda...

Samo jedno mi nedostaje: moja dobra mama. Nema više ni nje ni njena dragoga pričanja. Nema ni Valentina, ni njegove slike s onim bradatim starcem na vrhu. Nema više ni one neobične zgrade. Na zidu stare kuće, na koju je bila prislonjena, rumeni se mrlja jedna. Možda to krvari rana još od onda, kad su od nje silom otrgli igračku onu lijepu?

Odlazimo. Pozdravljam svoje malo selo, što se nad morem stislo, kao da tuži za svojom izgubljenom igračkom slavnom. Na povratku kući još sam jednom rezimirao »slučaj« mog starog prijatelja Valentina i mog rođenog sela. I sve pod naslovom: *Bez slave...*

Novela je izišla u *Ilustriranom Vjesniku*.

Sada se bavim oko sređivanja nekih svojih ratnih uspomena.

Na kraju da spomenem barem nekoliko drugova književnika, s kojima sam se od vremena do vremena sretao u ovom divnom kutiću moje Istre:

Počnimo s kolima, što jure iz Rijeke i prolaze ispod granate lovoršume, u ono vrijeme još puste Opatije. U kolima jedan mladi par, a njemu nasuprot trinaestgodišnji dječarac. Trinaestgodišnji dječarac bio sam ja, a mladi par: *Jenijo Kumičić* i njegova odabranica. Oni putuju u Brseč, k bratu Tomažu, a mene će iskrcati u Kraju. Dok smo jurili, on joj je — sjećam se — pokazivao prstom čas more lako nasršeno, čas neku uvalu na otoku, pa Vela Vrata, Sisol... A kako li mu se je lice sjalo, dok joj je objašnjavao sve te naše, kako ih je — čisto rastapajući se — nazivao: ljepote! A govorili su — bolje reći — šaputali i o drugim stvarima. Mladi — tek vjenčani! Mene pak oni njihovi razgovori nisu zanimali. Trinaestgodišnji dječarci u ono moje vrijeme imali su drukčije misli po glavi! To je, eno, bio moj prvi susret s Eugenom Kumičićem.

Onda — moj stari drug — *Rikard Katalinić Jeretov*. On je tu rođen i — doma. Kad smo se prvi put sreli — u Mošćeničkoj Dragi — meni je bila petnaesta, a njemu sedamnaesta. Htio je da me isprati do Kraja. I krenusmo: on pod širokim slannim šešišrom, a ja u nekakvim lakim opančićima. Sunce pripiče, a mi s nosovima uvis. On — Jeretov — jer je već bio »štampan«, a ja uvjeren, da ni moj dan nije već daleko.

Devet godina zatim: *Gjalski!* S njime sam se upoznao na izletničkom parobrodu, što nas je nosio oko otoka Krka. U Senju smo stali. Obala sva crna od ljudi. Među njima i Gržanić, onaj »od čizme«. Klicalo se Istri, njenim vodama, a dakako i Gržaniću. Gjalskome se nije klicalo. Pa nije on bio među onima, što su udarali Hedervarija čizmom. Treba međutim reći, da je Gjalski svojim perom zadavao onom mađarskom grofu i takve udarce, što su njemu, Gjalskomu, malo godina zatim pospješili put u — penziju... Gjalskoga je uvelike zanimalo svijet, onaj šareni, što se kupio u Opatiji. Proučavao je tipove: muške, a bogme i — ženske. I primao inspiracije za svoja djela. Dolazio je često. Mnogo sam trenutaka proveo s njime. I ja ih ubrajam među svoje najljepše.

Jednog dana — u proljeću god. 1902. — dođe k meni znanac s pozivom *Dra. Stjepana Miletića*, da dodem k njemu — na crnu kavu. Bio je to moj prvi susretaj s njime. Primio me vrlo ljubazno, i kao pravi, rođeni »čovjek teatra«, već me u početku našeg razgovora upita, spremam li što za kazalište. Odgovorih, iako ne smatram teatar nekim svojim »žanrom«, ipak mi se nešto mota u glavi, nekakva igra, kojom bih htio pažnju široke publike svrnuti na ovu ugroženu našu Istru.

Miletić je bio čisto zaljubljen u ove naše krajeve. Krstareći Kvarnerom jednog se je dana namjerio na grob Oktavija Ostromana. Koliko li iskrenog rodoljublja u rećima, što ih je posvetio mladoj žrtvi tuđinskog šovinizma!

— A što biste htjeli prikazati u onoj vašoj — kako sami velite — igri? — upita nakon oduže stanke. Nadrobio sam mu — čisto preko volje — što sam u onaj mah mogao o tom da skupim, i već sam htio okrenuti razgovor na drugo, u to me on prekide:

— Ostajem još nekoliko dana ovdje. Gledajte da do iduće subote budete gotovi s prvim činom. Ovaj naš zajednički prijatelj i ja doći ćemo k vama i vi ćete nam ga pročitati. Tako je i bilo. A bilo je i treme — dakako, na mojoj strani — ali me je jedno ohrabrilo: kad sam čitajući stigao na izvjesno mjesto, oba su moja slušaoca skinula naočale i prešla preko njih rupcem. Opraštajući se upita me Miletić za naslov drame. Napomenuh, što mi je prvo sunulo u pamet: — Pa — moglo bi biti i — *Zimsko sunce*. Nekoliko dana zatim *Obzor* je o tom čitanju donio topao i srdačan Miletićev feljton, a ja, što sam se već bio počeo kolebati, sad sam se u neku ruku osjetio primoranim da stvar izvedem do kraja.

I *Marjanović* bio je u nas kao doma. Kastavac! Dolazio je u Opatiju pun ideja i projekata. U početku prvoga rata gurali ga iz zatvora u zatvor, pa u konfinaciju, i kad mu dogorjelo, eno njega jednog dana u Opatiji sa već gotovim planom da šmugne preko granice. Nekoliko se dana vrtio ovuda kao mačak oko vruće kaše, dok mu na kraju ne pođe za rukom, da ostvari svoj plan. Iz tuđine se vratio s jednim iskustvom više: nemamo mi, veli, što da očekujemo od onih kramara na zapadu.

Dolazak *Silvija Kranjčevića* bio je za naš stari dom pravi praznik. Ponekad bi donio sa sobom i po koju još neobjavlenu pjesmu, da nam je pročitao. Volio je Opatiju, more, sav ovaj naš Kvarner. Na našim šetnjama zadržavao se u svakoj uvalici. Ništa nije govorio, ali se vidjelo, da je ushićen. Osobito draga bila mu je moja lovranska Medveja. O tome sam nešto natuknuo prigodom njegove smrti u »Savremeniku«. Jednom, u doba sutonsko, ležao je pružen na pijesku, glavu podnimio rukama i zagledao se u more, što je pred nama gotovo nečujno zamiralo o pržinu. I sva je golema uvala bila tiha. I mi smo šutjeli. Silvije prvi prekide tišinu. — Vidiš, da moram živjeti u ovom miru, nikada od mene pjesme. Meni se hoće, znaš, bure, nespokoja, nesklada... I borbe! Kao svaki čovjek, dostojan tog imena, imao je i Kranjčević svojih dušmana, uvijek spremnih, da mu napakoste, da ga rane i obore.

A svemu je najviše bila kriva njegova visoka poezija, koju mu naročito neka »presvitla« gospoda nisu nikako mogla da oprostite. Otuda i one otrovne strijele, kojima su ga obasipali, otuda i ona njihova vajna sredstva, kojima su htjeli da ga ponize. Zar nije jedan od Šarićeve družbe na pitanje nekog stranog umjetnika: — molim, gdje bih mogao da potražim pjesnika Kranjčevića? — odgovorio pokazujući na orguljaša, koji se slučajno zvao Kranjčević: — Eno vam ga tamo!

— Kombinat gluposti i zlobe! — kako mi je ovih dana jedan moj dragi prijatelj i pjesnik karakterizirao mračnjake slične fele.

A eno i *Nazora!* I on je volio Medveju. Među distisima, što ih je u svojim »Topuskim elegijama« posvetio prijateljima, meni je upravio ovaj:

*Da l' se Medveje sjećaš? I da li prisluškuješ kako
Kvarnerski nosi val istarskih vila nam plač?*

Često smo šetali južnim obalnim putem, sjedali na klupu i — gledali. Meni se činilo, kao da on obuhvaća more samo jednim okom, dok mu se drugo ovjesilo za bližnji krupan hrast, kojeg se korijenje probijalo do samoga mora. I baš ga to zanosilo: šuma do samoga mora! Šuma! Bit će tome kojih četrdesetak godina, kad me je tadašnji urednik »Savremenika« zamolio, da mu za list napišem Nazorov portret, ali sa što manje riječi, nešto kao »medaljon« neki. Sastavio sam ga u obliku razgovora između jedne mlade djevojke i mene. Po njenu shvaćanju Nazora je trebalo poslati u »lugare«, kao što su ono učinili s Kozarcem.

— Po čemu to sudite?

— Po tome, što neizmjereno voli šumu. Nalazi u njoj...

— A ima i drugih šetnja osim one u šumu?

— Ima — a to su one — iz šume. Na tom ga je putu naći obično pod noć. Sam.

To je pisano 1910. Šuma pa šuma!

I moj se film odvija. Tu vam je na priliku *Domjanić*. Malo kada nasmijan. Kao da je već tada osjećao crva, što će ga podgristi u jeku stvaranja. Mile su mu bile ciklame, zaustavljao se pred svakom glicinijom i volio sve ovo naše. Tako i *Mihovil Nikolić*. Često smo lutali zajedno po serpentinama poviše Opatije. Nakon svakih bi desetak koraka stao, da se divi — kako je govorio — uvijek novoj panorami. Jedne večeri vozio se pred Mošćeničkom Dragom u čamcu. Noć, mjesečina, nad morem neki tajanstveno srebren veo. Mihovil je samo uzdisao: da mu je u toj ljepoti iščeznuti... Ja sam mu — sjećam se — nato zaprijetio, da ga više neću pustiti u barku.

Dolazili i drugi — mnogi drugi: *Harambašić, Nehajev, Vodnik, Ivanov, Begović, Tucić, Turić, Ogrizović* — tko bi ih sve nabrojio! Gdje su dolazili i natmureni. Kadikad bi se malo potužili i na honorare. Jedan mi je od njih kazao da književnički kruh ima — kao i mornarski — devet kora. Drugi je došao u Opatiju da uči. Hoće da doktorira. Na moje pitanje: što će mu to? — odgovori: — E, moj dragi, kad ja svome nakladniku — kazao mi je i ime — donesem neki sastavak sa ono dr., honorirat će on mene bolje. Nego — doda zamišljeno — nevolja je u tome, što se ja sa svojim profesorom ne slažem u stvarima, iz kojih će me pitati... Jadali se i na zle jezike, na zagrebačke neprilike, društvene i političke.

— Ako si — objašnjavali mi oni svoje neraspoloženje — malo više priklonjen jednoj stranci, već te sve ostale gledaju, kao da si im izio ručak.

Na te žalosne prilike tužio mi se je i *Matoš* jedne noći, u bivšoj kavani »*Lokey*«, dvije godine prije svoje smrti.

— Sjediš, veli, za stolom s desetericom kolega, a govoriti možeš samo s trojicom, četvoricom njih, budući da si sa svim ostalima u svađi. Kakav je to život? — Malo zatim izišao je sa čudnom misli, ne bih li se ja, što živim po strani — kako ono reče — »au dessus de la mêlée«, potrudio do Zagreba, ostao tamo neko vrijeme i njih sve lijepo izmirio...

Ja sam, razumije se, odmah okrenuo u šalu veleći:

— Pa — lako je biti »nad bojnou gužvom«, dok si u zavjetrini, kao ja i — sam. No, pokušaj ti mene odvući u Zagreb, i evo moje glave, ako se tamo već treći dan ne počupam i ja...

— Ne, mjesto da se ja vucarim po Zagrebu, dolazite radije vi svi ovamo k moru i činite ono, što je nekoć činio Kumičić. Kad su mu se čudili, kako može da provodi dane i nedjelje u onoj svojoj brsečkoj osami, Jenijo je odgovarao:

— Evo ovako: spustim se k moru, sjednem na neku klisuru, bacim što dalje mogu povraz i čekam, dok mi ga nešto trgne. I dok tako čekam — fućkam na klevetnike! *Me ne infischio dei calunniatori!*

Matošu se ta anegdota svidjela. Možda i zato, što je Kumičića uvelike volio.

I onda jedne večeri — negdje uoči prvog rata — vraćajući se kući namjerih se na čovjeka, s kojim sam se dan prije upoznao. *Cankar*... Stajao je na ulazu u park. Obrisi mu se gubio u mraku: jedva sam ga prepoznao. Izgledao je umoran, zamišljen. Možda neki predosjećaj

onoga, što je već bilo blizu: progoni, tamnice — smrt! Njegova mi je fizionomija već ponešto izbljedjela u pameti, ali mrakom obavita silhueta, što sam je one večeri nazro na ulazu u park — meni je i danas pred očima. Po vremenu je čak poprimila i neki određeniji lik: lik Hlapca Jerneja, onakav, kako sam ga ja sebi zamislio nakon pročitano­g remek-djela.

I tu se moj film prekida. Mala nepotpuna povorka trudbenika uma i srca. S iskrenom zahvalnosti sjećamo ih se i danas, u trenutku, kad nam u pohode dolaze njihovi nastavljači, predstavnici novih generacija, nosioci novog svijetla, vjesnici boljeg života.

Opatija, u svibnju 1949.

VIKTOR CAR EMIN

DODATAK AUTOBIOGRAFIJI

Mjesec dana potom, jednog ranog jutra, raširio se našom zemljom potresan glas, da je u Zagrebu nenadano umro — Vladimir Nazor. I tako je Jugoslavija izgubila svog velikog pjesnika, a Istra svog vjernog posinka, svog neustrašivog zatočnika.

Nazor je i svojim radom i životom ispunio do kraja svoju misiju. Ispunio ju je časno i slavno, koliko prema Jugoslaviji toliko i prema Istri. Jest, ali to ne umanjuje težinu gubitka, što je njegovom smrću zadesio sve naše narode, a naročito njegovu pomajku, kojoj je on pokazao put, onaj, »što vodi kroza trnje, a izlazi na livade pune cvijeća, svijetla i boljeg života«. Ja sam se i kao drug i kao Istranin oprostio od njega svojim pismom upravljenim hrvatskim književnicima, u kome im izražavam svoje iskreno, duboko saučešće i veliku žalost svoju.

Vrijeme je prolazilo, a meni je bilo, kao da mi je pjesnikova nagla smrt, pored starih dužnosti, nametala i neke nove obaveze. Horizonti u svijetu bili su kao i danas nadasve mutni. Istok i Zapad nastavljali svoju staru igru, a narodi, što su ih neki dotada smatrali kao divlje, nisu više htjeli da čuju o nekoj »kolonijalnoj zavisnosti«. Otuda i nemiri što su izbijali čas ovdje čas ondje, ponekad otvoreniji, a uvijek pritajeni, podmukli.

Iskorišćujući zategnutost u svijetu, Italija je, sa svojim teritorijalnim prohtjevima u odnosu prema našoj zemlji, postala sve bučnija. Njezine su se aspiracije protezale pored Trsta i na Istru, Rijeku, Dalmaciju, na čitav Jadran. A što je najgore, u tome je nailazila na izvjesno »razumijevanje« kod saveznika, koji su joj davali potporu poznatim deklaracijama... Sve nas je to poticalo, da budemo budni, da pripazimo na tuđe prste i sve te više manje pritajene planove. Odatle nemalo posla i za mene. Otuda i oni članci, što sam ih od vremena do vremena objelodanjivao čak i u glasilima naše Armije, sa svrhom da borbenost našeg Velog Jože ne bi malaksala ni za čas, već da se, naprotiv, uzdrži uvijek živa i spremna.

I vrijeme prolazilo tako, a moj književni rad, kao da ga nečije zlo oko ošinulo, stao i ne da se iz svog kutića. A ja gledam na nj sa suzicom u oku i s davnom željom u srcu: da mi je jednom svom romanu (*Iza plime*) napisati nastavak. I ta me želja sveder prati, a ja nikako da joj udovoljim: ne da mi vječito komešanje u svijetu, a naročito u našoj neposrednoj blizini.

Sve nije — da tako kažem — »klapalo« ni na našoj strani. Fizionomija Istre nije više bila ona od dva tri decenija unatrag. Na njoj se izmijenilo štošta. Dvadesetipetgodišnja fašistička vladavina usjekla je i u nju i po neku

dublju, nemilu brazdu. To se pokazalo osobito u danima, dok su bile na snazi odredbe u pogledu opcije. Nešto sam o tome natuknuo u noveli *Optanti* izišloj u *Istarskom zborniku*, godine 1949.

Međutim moju su pažnju — u prvom redu — skretale na sebe političke prilike, manevri neprijatelja i njihove makinacije, koje je trebalo pobijati, kao što i ruglu izvrgavati stanovite manifestacije i ostale s njima povezane ludorije, kojima je bila svrha, da zavedu u bludnju ne samo nama nesklone u Italiji, već i gdje koje lakovjerne u svijetu.

U toj atmosferi prolazila je g. 1949. I te iste godine meni je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu iskazala veliku počast time, što me je na svom II. redovitom zasjedanju skupštine održanom 4. lipnja izabrala za dopisnog člana akademije. Tolika me je pažnja uvelike dirnula, mene, navikla da svoj skromni život provodim u sjeni svog malog istarskog kutića.

Potkraj spomenute godine Nakladni Zavod Hrvatske u Zagrebu preštam-pao je moje dvije knjige: roman *Nove borbe*, s mojom autobiografijom, i pri-povijest *Mali od foguna*.

Iduće godine 1950. napisao sam svoja *Sjećanja na Vladimira Nazora*. Te uspomene izdala je Jugoslavenska akademija u Zagrebu najprije u knjizi *Grada za povijest književnosti hrvatske* (knj. 19.), a potom kao posebni oti-sak. God. 1951. *Sjećanja* su ušla i u knjigu *Udesni dani*, što ju je Izdavačko poduzeće »Zora« tiskalo povodom moje osamdesetogodišnjice. Ta je knjiga za mene utoliko značajna, što je u njoj, pored raznih već prije objelodanjenih članaka i feljtona, prvi put izišao i moj »ratni dnevnik« od 1. VII. 1943. do 1. XII. iste godine. Knjigu sam posvetio mojoj Emi, u znak svoje duboke zahvalnosti za sve ono, što mi je u životu bila.

Što je pak do one moje, već prije spomenute, osamdesetogodišnjice, mogu reći, da je protekla u najljepšem raspoloženju. Iz Zagreba su kao izaslanici *Društva književnika Hrvatske* došli drugovi Dragutin Tadijanović i Petar Šegedin. Donijeli su mi na poklon sjajno uvezanu *Danuncijadu* i *Nove borbe*. I još nešto: jednu čudesnu, u kožu uvezanu knjigu s mnogo stranica, ali bez ijednog slova na njima, ni pisanog ni tiskanog.

— Druže Care, to vam šalju književnici Hrvatske sa željom, da je ispu-nite novim djelima!

Osjećao sam ja već tada, da mi tu — kako je ja zovem — »bijelu knjigu« ne će biti lako ispuniti u ovim mojim godinama metuzalemskim. I zaista: iako su od onda protekle već pune četiri godine, ja nisam u nju unio ama ni jednog slova. Time nije rečeno, da će ta knjiga ostati do vijeka prazna. Nabacio sam ja za nju već i nekoliko bilježaka, koje u ovom trenutku ne bi možda bile za javnost, ali ja ću ih već razraditi i unijeti u knjigu. Pa tu je i Ema, koja me neprestano na to potiče.

Inače gdje god sam mogao, i dalje sam se starao da našima budem u po-moći, i nastojao da se ne oglušim nijednom glasu, koji bi od mene tražio nešto, što bi od koristi bilo za našu opću stvar. Tako sam se — navodim kao primjer — odazvao i pozivu revije *Međunarodna politika*, da im nešto napišem. I ja sam im poslao članak, koji je u istom časopisu izišao u kolovozu 1953. pod na-slovom: *Il faut en finir!* Tako sam te iste godine, prigodom otkrića spomenika Vladimiru Gortanu, napisao i predgovor za spomen-knjižicu, izdanu u slavu

tog našeg mučenika. U ovoj pak godini (1954) napisao sam članak za brošu-ricu izišlu u Puli prigodom proslave petogodišnjice rada tamošnjeg Narodnog kazališta. Naslov: *Naši prvi scenski pokušaji*.

I tako redom.

Dne 22. XII. 1951. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti iska-zala mi je novu veliku počast time, što me je izabrala za svoga pravog člana. Kao dokaz interesa, što su ga i pojedini istarski vođe pokazivali prema svo-jim kulturnim radnicima, priopćujem ovdje pismo, što mi ga je uputilo grad-sko poglavarstvo gradske općine Volosko dne 6. srpnja 1908:

Gosp. Viktoru Caru Eminu, književniku u Opatiji.

Osobito me veseli, što Vam mogu javiti, da Vas je ovdašnje općinsko zastup-stvo, u sjednici održanoj dne 4. o. mj. jednoglasno imenovalo počasnim građani-nom Voloskog, i to s jedne strane za zasluge stečene u svojstvu odličnog književnika, koji već dugi niz godina radi na literarnom polju, te je svojim plodnim perom obo-gatio hrvatsku literaturu mnogim i prekrasnim proizvodima poletnog svog pjesnič-kog uma — i time prodičio istarske Hrvate ne samo pred ostalim Hrvatima nego i pred cijelim slavenskim svijetom, kano što također s druge strane u svojstvu ne-umornog borca za narodna prava, koji je uvelike pridonio osvješćenju i probudjenju našeg naroda u Istri. — Načelnik: Dr. Stanger.

U istom smislu sastavljeno je i pismo, što mi ga je uputilo i kastavsko gradsko poglavarstvo u sličnoj prilici.

Prijatelji, koji me poznaju, ne će mi zamjeriti, što ovdje iznosim ova priznanja, iako malko i odviše laskava za mene!

God. 1951. nakladom izdavačkog poduzeća *Pomorstvo* (Rijeka) izišla je moja zbirka novela iz pomorskog života *Oj more duboko...*

God. 1953. Pedagoško-književni zbor u Zagrebu izdao je u posebnoj knjizi *Moje uspomene na Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru*. U kalendaru *Jurina i Franina* za godinu 1954. u članku *Prigodom izdanja mojih uspomena na družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru* iznio sam ukratko uzroke, što su me po-takli, da tu knjižicu napišem. Dogodilo se naime, da su jednog dana faši-stički palikuće provalili u Družbine prostorije, odnijeli naš arhiv i pretvorili ga u prah i pepeo.

— A što će to da bude? — pitao sam se s neizmjernim bolom u duši. Zar sve ono, što su tolike godine naslagale, da propadne u mračnoj, bezdanoj zaboravi? Zar da sve to ostane izgubljeno, mrtvo? I svi oni napori čitavih legija učitelja i učiteljica, njihove muke i stradanja, njihov uspješni dugo-godišnji narodni rad — zar sve to da utone, ugine u pameti ljudi, ugasne za sve vjekove?

Ujedala ta i slična pitanja, ali se iz njih brzo rodila odluka, da se sve ono, što je još živjelo netaknuto u mojoj pameti, skupi u knjižicu, koja je nakon dugog čekanja izišla u nakladi spomenutog Zbora. Njemu treba zahvaliti, što se je uspomena na Družbu sačuvala na čast i diku onih Hrvata, kojima ona nije bila samo neka školska ustanova, već nešto mnogo više: barjak, simbol.

Ove godine (1954) napisao sam nekoliko *Crtica iz svog života* kao priloge mojoj Autobiografiji. Odnosni rukopis štampan je u 301. knjizi *Rada* Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (1954).

I tako, što je do mene — iako mi osamdeset i četvrta već kuca na vratima — radim koliko mogu i dalje.

Dok pišem razne novinske članke i feljtone, čini mi se ponekad, kao da pišem neko poglavlje iz romana mojeg malog, ugroženog zavičaja, a pomalo također i iz romana mog vlastitog života.

Opatija, koncem 1954.

VIKTOR CAR EMIN

NAPOMENA